

УДК 745/749(477)"19"

*Школьна Ольга Володимирівна,
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри мистецтвознавства,
Київський національний університет культури і мистецтв*

НИКАНОР ОНАЦЬКИЙ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ ТА МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ

Статтю присвячено життєвому і творчому шляху видатного музейника, науковця, мистецтвознавця-дослідника 1910–1930-х рр. Никанора Харитоновича Онацького (1875–1937). Праця названого художника-пейзажиста, педагога і вченого тривалий час замовчувалася, оскільки він був репресований і розстріляний. У дослідженні приділено увагу значущості діяльності Н. Онацького у царині художніх силікатів, зокрема, фарфору-фаянсу і скла.

Ключові слова: Никанор Онацький, Україна, 1910–1930-ті рр., мистецтво фарфору.

Статья посвящена жизненному и творческому пути выдающегося музейщика, научного работника, искусствоведа-исследователя 1910–1930-х гг. Никанора Харитоновича Онацкого (1875–1937). Работа названного художника-пейзажиста, педагога и ученого длительное время замалчивалась, поскольку он был репрессирован и расстрелян. В данном исследовании уделено внимание значимости деятельности Н. Онацкого в области художественных силикатов, в частности, фарфора-фаянса и стекла.

Ключевые слова: Никанор Онацкий, Украина, 1910–1930-е гг., искусство фарфора.

The article is devoted to the life and creativity of the outstanding museum curator, researcher and art critic of the 1910s – 1930s Nicanor Haritonovich Onatsky (1875–1937). Activity of this artist, landscape painter, teacher and scholar a long time was ignored because he was repressed and shot. In this article the importance of the activities of Onatsky in the art of silicates, such as china, earthenware and glass, are researched.

Key words: Nicanor Onatsky, Ukraine, 1910th – 1930th years, the art of porcelain.

У когорті українських митців-універсалів початку ХХ ст. особне місце займає постать художника-пейзажиста Никанора Харитоновича Онацького. Однак творчий доробок майстра, як і його подвижницька праця в музейній справі, зокрема, на ниві наукових розвідок силікатознавства, тривалий час замовчувалися.

Від 1990-х рр. в колишніх країнах СРСР було відкрито спецхрани, що висвітлювали трагічну долю окремих вчених, які потрапили в поле зору КДБ. Ці матеріали, а також розрізнені публікації Н. Онацького, що зберігалися у відомчому архіві Сумського обласного художнього музею, стали підґрунтям для написання перших розвідок про цю персоналію. Так, співробітники останньої згаданої установи Г. Ареф'єва і Н. Юрченко

здійснили низку публікацій протягом 2008–2015 рр., в яких зуміли зібрати розрізнені пазли щодо професійної діяльності названої визначної постаті.

Проте ані стаття до 130-річчя від дня народження музейника-фундатора, що вийшла друком 2005 р. у вигляді окремої брошури на 24 с., ані присвячений цьому видатному митцю журнал 2008 р. і публікація до 140-річчя вченого 2015 р., не розкривають досягнення Н. Онацького у галузі вивчення художніх силікатів [5; 2; 7]. Про вивчення «білого золота» вченим незначною мірою йдеться й у монографічній розвідці С. Скакуна 2006 р.

Мета статті – представити життєвий і творчий шлях Никанора Харитоновича Онацького та з’ясувати значення його праці в дослідженні вітчизняного фарфору.

Н. Онацький – перший дослідник власне української порцеляни, художнього скла, музейник, художник-педагог першої третини ХХ ст. Народився 28 грудня 1874 р. (за новим стилем 9 січня 1975 р.) на Полтавщині (хутір Хоменкове Гадяцького повіту, нині Липоводолинський район Сумської обл.) у багатодітній родині козака-хлібороба. Коли парубку виповнилося 14 років, батько Харитон Климентійович помер. Мати Тетяна Іванівна не мала чим допомогти сину. Тому по закінченню сільської та земської школи в Гадячі (навчався протягом 1880–1891 рр.), протягом семи років Никанор працював на різних роботах і готувався до вступу в Художнє училище технічного малювання імені Сергія Строганова [5; 2].

Навчався він у Москві впродовж 1899–1900 рр., в один рік із іншим представником українського модерну Михайлом Жуком. Як згадував останній, у Строганівці того часу вихідців з Південно-Західного краю сприймали як чужинців, побутові умови проживання в тодішній столиці Російської імперії були досить важкими. І хоча спілкування з такими особистостями, як В. Серов, К. Коровін, М. Врубель, С. Мамонтов, коло художників «Мира искусства» неабияк вплинули на розвиток юного спудея, однак за рік юнак переїздить до південної столиці України.

Тут він вступив до Одеського художнього училища Товариства Красних мистецтв. На той час цей заклад давав високу рисувальну і живописну підготовку. В ОХУ працювали колишні пересувники, представники Товариства Південноросійських художників, зокрема, чільник руху імпресіонізму на Причорноморському узбережжі К. Костанді, відомий пейзажист, майстер краєвидів з храмовою архітектурою Г. Ладиженський, учень І.Рєпіна – фахівець жанрових сцен і ліричних пейзажів П. Нілус. Вони прищепили обдарованому молодому художнику особливе емоційне сприйняття світу, відчуття «душі» окремих предметів, архітектурних споруд, квітів.

За кілька років наполегливих студій в осерді українського імпресіонізму, Никанор зміг долучитися до художніх процесів, пов’язаних із творчістю таких визначних майстрів пензля, як П. Левченко, С. Васильківський, М. Пимоненко, М. Мурашко. Враження від «Салонів Іздебського», праці митців з Києва, Харкова, Москви, Петербурга, Варшави, Вільно сформували творчий діапазон митця – його «чотири октави» в живописі. Після значних творчих досягнень Н. Онацький за кілька років отримав диплом професійного художника і вирішив продовжити мистецьку освіту [7].

Від 1905 р. він навчався в класі живопису та рисунка при вищому художньому училищі при Імператорській академії мистецтв у Петербурзі (викладач – І. Рєпін). Під

час військових подій 1905 р. зблизився з колами пітерських революціонерів. Відомо, що брав участь у постачанні для них зброї з Фінляндії. На тлі буремних часів студентів на рік розпустили по домівках, у результаті чого Никанор Харитонович повернувся до рідного містечка на Сумщині [6].

На 1906 р. він вже перебував у Лебедині. Поринає у революційні події, веде агітаційну роботу, паралельно пише революційно-демократичні вірші, співзвучні часові, насамперед творчості І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Активно друкується в тижневику «Рідний край», який видавала мати Лесі Українки Олена Пчілка, його літературні твори входять до антології «Українська муза» [6].

Тут митець одружився із Надією Василівною Кривошеєвою (подружжя мало трьох дітей – Наталію, Андрія і Оксану 1910, 1911, 1915 р.н.). Викладав Н. Онацький у Лебединській чоловічій гімназії, де працював до 1913 р. Упродовж цього ж періоду він брав участь у київській художній виставці 1911 р. (було експоновано 15 його полотен), виконав низку живописних полотен за етнографічною тематикою. Цього ж року, на 50-ті роковини по смерті Кобзаря, відвідав Чернечу гору і познайомився з І. Ядловським, котрий 50 років охороняв Шевченкову могилу [7].

Після одержання Почесного відгуку за твори, виставлені на регіональній виставці 1913 р., Н. Онацький був запрошений на посаду вчителя малювання Сумського реального училища та веде курси географії, малювання та креслення у Сумському кадетському корпусі [5; 2; 6; 7]. З переїздом, 1914 р. він організував першу художню виставку в Сумах (представив 52 твори). Протягом наступних двадцяти років (до 1933 р.) викладав спецдисципліни у різних освітніх закладах міста. Зорганізував у місті художню студію, займався культурним розвитком міста. Співпрацював із Сумськими радянськими командними курсами РСЧА, військовою школою, педтехнікумом (пізніше пед. інститутом) [6].

Від 1919 р. поєднував цю працю із посадою головного експерта з систематизації та укладання описів мистецької колекції київського колекціонера Оскара Гансена, котра була виявлена в одному із сумських маєтків. 1 березня 1920 р. отримав призначення на посаду завідувача майбутнього музею. Наступні два роки працював над створенням установи, її організацією та відкриттям першої експозиції [1; 5; 2; 7].

Упродовж 1923–1929 рр. здійснив археологічні експедиції під проводом М. Макаренка в Охтирці, Тростянці, Славгороді й ін. місцевостях краю. У цей час провадив активну науково-пошукову і дослідну діяльність. На пленумі 1926 р. Всеукраїнського археологічного комітету при Академії наук був обраний уповноваженим у справі охорони пам'яток старовини, мистецтва й природних ресурсів на Сумщині, співпрацював із Українським комітетом охорони пам'яток культури. На 1927 р. за досягнення у музейницькій та педагогічній і творчій роботі Н. Онацький отримав високе звання кореспондента (сучасний відповідник – члена-кореспондента) Українського комітету охорони пам'яток культури при «Укрнауці Н. К. О. УСРР». Цього ж року побачила світ і його перша наукова брошура «Сім років існування Сумського музею» [1; 5; 2; 7].

Від 1929 р. Никанор Онацький перебував у лавах Асоціації художників червоної України (АХЧУ). Поруч із ним тут фігурували такі визначні митці, як Ф. Кричевський,

Г. Світлицький, І. Їжакевич та ін. Саме у цей рік уперше був притягнутий до допитів. 1931 р. встигнув видати низку невеликих базових досліджень-конспектів на основі музейних фондів: «Українське гутницьке скло», «Межигірський фаянс», «Українська порцеляна» [1; 3]. В останній згаданій публікації ввів ним укладений перший невеличкий перелік використаної профільної літератури. Він складався з марочників В. Петрова, А. Селіванова, а також праці з історії російської, української та польської порцеляни останнього й невеличкої розвідки про Волокитине П. Дорошенка.

Окрім систематизації інформації про найбільш відомі вітчизняні виробництва фарфору під однією обкладинкою, Н. Онацький зміг зробити коротенький начерк з історії української тонкої кераміки. Зокрема, представив інформацію про продукцію окремих іміджевих виробництв, занотував у окремому виданні досягнення межигірського фаянсу. Також він застосував ці відомості при укладанні путівника з експозиції художніх силікатів у підпорядкованому йому музеї. Окреслену працю й донині важко переоцінити. Саме з неї розпочалося наукове вивчення власне українського фарфору-фаянсу і скла. Насамперед хронології існування підприємств, типології форм, специфіки декору, пластичного моделювання, художньої мови оздоблення, мистецьких особливостей творів [3].

Згодом, відчувши через особисту загрозу репресій необхідність звільнення, 1 січня 1932 р. Н. Онацький пішов з посади. За час перебування на посаді директора музею в Сумах, він зумів зібрати величезну колекцію раритетів, серед яких – парсунні портрети П. Полуботка, Д. Апостола, офорт Т. Шевченка «У шинку» («Приятелі») і його «Кобзар» з дарчим написом, полотно «Христос на соломі» – частина триптиху П. Рубенса, що нині зберігається в Антверпенському художньому музеї (знайшов роботу у Славгороді, зараз Краснопільського р-ну). Колекція СОХМ за часів Н. Онацького була укомплектована картинами В. Боровиковського, І. Рєпіна, В. Серова тощо [6].

Активна творча, громадська, педагогічна, музейна, мистецтвознавча праця у ці роки поєднувалась в Никанора Харитоновича із вивченням колишніх маєтків Сумщини, спілкуванням із С. Таранушенком, М. Макаренком, М. Хвильовим, О. Олесем, Ф. Ернстом, братами В. та Ф. Кричевськими, Г. Нарбутом. Творча співпраця з колами митців Центральної України допомагала у праці над атрибуцією сумської музейної колекції. Адже деякі науково-дослідницькі пошуки Н. Онацького цієї доби були співзвучними музейним «хвилям» з Києва. Зокрема, межигірському фаянсу була присвячена велика столична виставка у залах колишнього міського музею 1925 р. Ця ж тема стала окремим напрямком зацікавлень Никанора Харитоновича. До початку 1930-х рр. він досить ґрунтовно встиг дослідити збірку тонкої кераміки підпорядкованого йому музею.

Так, завдяки складеному Н. Онацьким акту про передачу експонатів Художньо-історичного музею від 30 грудня 1931 р. маємо статистичні дані щодо колекції фарфору того часу. Цитуємо: «По відділу порцеляни та іншого посуду українських, російських та закордонних заводів, що записано в інвентарній книзі, ч. V, всього три тисячі сорок дві (3042) речі на суму шість тисяч вісімсот шістьдесят один карбованець двадцять шість коп. (6068-26)» [1].

У рік голодомору Н. Онацький виїхав до Полтави. 1934 р. почав працювати заступником директора Полтавського краєзнавчого музею, де зазнав першого півторамісячного арешту. На 1935 р. встигнув завершити роботу над створення

експозиції доби феодалізму (перед другим арештом і звільненням як колишнього есера). Кілька разів їздив до Харкова, у головнауку, однак ситуації змінити не зміг. 1936 р. Н. Онацького звільнили, згадавши йому минуле есера. Після цього він змушений був існувати у злиднях, не маючи постійної роботи. 4 вересня 1937 р. Никанор Харитонович був заарештований востаннє [1; 6; 5; 2; 7].

Як впливає з даних архівів, розстріляли його 23 листопада цього ж року у Полтаві за сфабрикованою справою. Реабілітований визначний вчений-фарфорознавець майже через двадцять років потому, 2 жовтня 1956 р. Нині ім'я Н. Онацького присвоєно Сумському обласному художньому музею [1; 5; 2; 7]. Діяльність вченого у галузі музейної справи (методологія здійснення досліджень, експозиційна і фондова, реставраційно-консерваційна робота), досягнення в живописі, дослідницька і подвижницька праця з порятунку творів із маєтків Полтавщини-Сумщини цієї визначної особистості – справа окремих досліджень.

Загалом варто зазначити, що нині образотворча спадщина майстра стає все більш поцінованою. Твори митця зберігаються в колекціях державних і приватних музейних збірок України (у Лебедині, Полтаві, Сумах, Харкові, Чугуєві, Дніпропетровську, Києві, Каневі, Львові), Росії (насамперед, у Москві, Новгороді, Ростові-на-Дону) та в закордонних збірках Польщі, Чехії, Югославії, Канади, Великобританії, США [6].

Отже, подвижницька праця в ім'я мистецтва, його збереження й експонування, Никанора Харитоновича Онацького протягом 1910–1930-х рр. коштувала непересічному музейнику і живописцю життя. Проте зроблене ним на ниві вивчення керамології, насамперед «білого золота», заклало підвалини нової ери мистецтвознавчого осмислення високого фарфору й формування наукового розроблених експозицій з творами художніх силікатів в Україні першої половини ХХ ст. Окремі праці вченого, такі, як раритетна його «Українська порцеляна» (один примірник зберігся у збірці Сумського обласного художнього музею, другий є в колекції Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського), «Старовинні кахлі Сумщини» й понині лишаються безцінним джерелом інформації.

Література:

1. Архів Н. Х. Онацького з Сумського художнього музею. Нотатки й окремі аркуші.
2. Н. Онацький / автори тексту Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко // *Галерея искусств.* – 2008. – №21–22 (79–80).
3. Онацький Н. *Українська порцеляна.* – Суми, 1931. – 10 с. (Дар Сумському музею від Н. В. Онацької 10.08.1959 р.).
4. Онацький Никанор Харитонович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%80_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.
5. Онацький Н. Х. (До 130-річчя від дня народження) / автори тексту Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 24 с.
6. Скакун В. П. *Митець незвичайної долі : про життя і творчість визначного українського художника, поета, педагога, науковця Никанора Харитоновича Онацького* / В. П. Скакун. – Суми : Суми-1, 2006. – 74 с.
7. Юрченко Н. *Мистецтво Никанора Онацького на тлі епохи* / Н. Юрченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://creativpodiya.com/posts/14094>.